

ŻYCIE NAUKOWE

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej „Akt 5 listopada 1916 r. – konsekwencje dla Polski i Europy”, Toruń, 4–5 XI 2016 r.

W dniach 4 i 5 XI 2016 r. na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa „Akt 5 listopada 1916 r. – konsekwencje dla Polski i Europy”. Obrady zostały zorganizowane przez pracowników Zakładu Historii XX wieku Instytutu Historii i Archiwistyki: Jarosława Kłaczkowa, Krzysztofa Kanię i Zbigniewa Girzyńskiego w celu upamiętnienia setnej rocznicy ogłoszenia Aktu przez cesarzy Niemiec oraz Austro-Węgier – Wilhelma II i Franciszka Józefa I, a także popularyzacji wiedzy o Akcie – nie tylko w kręgu akademickim – ponieważ we współczesnym dyskursie publicznym jego znaczenie nie zawsze jest doceniane.

Akt 5 listopada to dokument, który doprowadził do odnowienia Królestwa Polskiego z niezawisłym i polskim sądownictwem, szkolnictwem oraz służbą zdrowia. Mimo że Królestwo było uzależnione od państw centralnych – przede wszystkim II Rzeszy – to ogłoszenie Aktu 5 listopada wpłynęło na umiędzynarodowienie sprawy polskiej, która po raz pierwszy od ponad stu lat przestała być traktowana jako wyłączny przedmiot wewnętrznej polityki państw zaborczych. Postanowienia Aktu nie były jednak jednoznaczne – w dokumencie obaj cesarze nie wspominali o granicach oraz pełnej niepodległości Królestwa, a dodatkowo z obszaru dawnej Kongresówki wyłączono północno-wschodnie tereny, co okazało się sprzeczne z koncepcją Królestwa Kongresowego z 1815 r. Ten fragment w dalszym ciągu znajdował się pod okupacją niemiecką.

Złożony charakter problematyki wpłynął na atrakcyjność obrad. Referaty wygłosili wybitni historycy – badacze polskiej myśli i życia politycznego w XX w. Podczas inauguracji 4 XI 2016 r. głos zabrali kolejno: kierownik Zakładu Historii XX wieku Jarosław Kłaczkow, dziekan Wydziału Nauk Historycznych UMK Stanisław Roszak, zastępca prezydenta Torunia Andrzej Rakowicz oraz zastępca dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki Maciej Krotofil. Kłaczkow zwrócił uwagę, że „organizatorom przyświeca cel przeanalizowania konsekwencji Aktu 5 listopada dla Polski i Europy w oparciu o najnowsze wyniki badań”, a sam manifest uznał za wykorzystaną szansę Polaków na drodze do urzeczywistnienia idei niepodległości. Natomiast Roszak zacytował słowa historyka, dyplomaty i polityka – Michała Sokolnickiego (1880–1967),

który w 1914 r. uznał, że „nikt na całym świecie Polski nie chce”. Zdaniem tego badacza po 1916 r. Sokolnicki nie powtórzyłby tych słów, ponieważ konsekwencje Aktu 5 listopada były nieodwracalne. Podobne akcenty znalazły się w wypowiedziach Rakowicza i Krotofila. Pierwszy z nich dostrzegł korzystny wpływ dokumentu z 1916 r. dla sprawy polskiej w Toruniu i na Pomorzu. Krotofil zaakcentował dużą aktywność organizacyjną Zakładu Historii XX wieku, zarówno na płaszczyźnie naukowej, jak i popularyzatorskiej. Konferencja o Akcie była bowiem kolejnym tego typu wydarzeniem pod patronatem Zakładu.

Obrady zostały podzielone tematycznie na cztery panele. Pierwszy zatytułowano „Akt 5 listopada w optyce państw centralnych i zachodnich”. Tę część obrad rozpoczęło wystąpienie Marka Kornata (Instytut Historii PAN/ Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), który poddał analizie znaczenie Aktu dla umiędzynarodowienia sprawy polskiej w czasie I wojny światowej. Kolejnym referentem był Albert Kotowski (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy/ Uniwersytet Fryderyka Wilhelma w Bonn), który przedstawił przewodni temat konferencji w oparciu o analizę debat mających miejsce – w latach 1916–1918 – w parlamencie II Rzeszy Niemieckiej, czyli w Reichstagu. Jako następny głos zabral autor biografii Józefa Piłsudskiego – Włodzimierz Suleja (Uniwersytet Wrocławski). Powiązał on kwestię Aktu 5 listopada z ideą niepodległościową Piłsudskiego, który – zwolniony z niemieckiej twierdzy w Magdeburgu – dwa lata po proklamacji cesarzy stał się największym autorytetem odrodzonej Rzeczypospolitej. Kolejny referat – Arkadiusza Stempina (Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie/ Uniwersytet Alberta Ludwika we Fryburgu) – dotyczył postaci generała-gubernatora warszawskiego i naczelnego dowódcy Polskiej Siły Zbrojnej (*Polnische Wehrmacht*) – Hansa Hartwiga von Beselera. Akt 5 listopada referent określił jako „sukces «propolskiej» opcji Beselera w Berlinie”. Stempin przedstawił też konsekwencje Aktu dla polityki niemieckiej wobec ziem polskich. W wystąpieniu Katarzyny Grysińskiej-Jarmuły (UKW) znalazło się odwołanie do innej postaci – ukazanej na tle przełomowych dla kwestii polskiej wydarzeń. Postacią tą był, współpracujący z Beselerem, Bogdan Hutten-Czapski, który brał udział w pracach nad przygotowaniem Aktu 5 listopada. Perspektywę władz wiedeńskich w okresie I wojny światowej – a więc Austro-Węgier – i wynikający z tego stosunek do sprawy polskiej przedstawił Dariusz Jeziorny (Uniwersytet Łódzki). Odmienny punkt widzenia – wroga państw centralnych, Rosji – zaprezentował specjalista w zakresie stosunków polsko-rosyjskich, Mariusz Wołos (IH PAN/ Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie). Sojusznikiem carskiej Rosji w okresie światowego konfliktu była Francja, której ewolucję stosunku wobec sprawy polskiej ukazała Małgorzata Gmurczyk-Wrońska (IH PAN). Z francuską perspektywą łączyło się też wystąpienie Małgorzaty Nossowskiej (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), która wygłosiła referat pt. *Francuskie reminiscencje – między politycznymi salonami a paryską ulicą. Prasa francuska o Akcie 5 listopada 1916 r.* Krzysztof Kania natomiast zaprezentował wyniki analizy prasy brytyjskiej komentującej postanowienia Aktu 5 listopada. Zbliżoną problematykę przedstawił Krystian Maciej Szudarek (Uniwersytet Szczeciński) w wystąpieniu *Akt 5 listopada z brytyjskiej perspektywy*. Obrady pierwszego panelu konferencji zakończył Piotr Bednarz (UMCS), ukazując Akt z perspektywy szwajcarskiej. Rolę moderatorów kolejno pełnili Mieczysław Wojciechowski i Zofia Waszkiewicz.

Idea przewodnią drugiego panelu były „Sąsiednie narody i ich stronnictwa polityczne wobec Aktu 5 listopada”. W tej części konferencji jako pierwsza głos w dyskusji

zabrała Dorota Michaluk (UMK), przedstawiając ustalenia dotyczące stosunku białoruskiego ruchu narodowego do aktu dwóch cesarzy. Z kolei Maciej Krotofil (UMK) zaprezentował wyniki analizy ukraińskich aspiracji niepodległościowych w zestawieniu z postanowieniami manifestu. Tomasz Błaszczak (Uniwersytet Witolda Wielkiego w Kownie) przedstawił litewski stosunek do Aktu oraz stanowiska późniejszej historiografii litewskiej wobec jego postanowień. Następnie referat wygłosił Arkadiusz Adamczyk (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach – Filia w Piotrkowie Trybunalskim). Wystąpienie to było refleksją na temat geopolitycznych uwarunkowań i konsekwencji w kwestii polskiej w odniesieniu do wydarzeń z okresu I wojny światowej. Kolejny referent – Lech Krzyżanowski (Uniwersytet Śląski) – przeanalizował Akt i ukazał jego reperkusje w pruskiej i austriackiej części Górnego Śląska. Jako ostatni referat wygłosił Romuald Turkowski (Uniwersytet Warszawski/ Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora), który ukazał problematykę stosunku ludowców z Królestwa Polskiego do postanowień Aktu 5 listopada i jego następstw dla Polski, ze szczególnym uwzględnieniem środowiska wiejskiego. Moderatorem drugiego panelu był Mariusz Wołos.

Tytuł trzeciego panelu to „Polacy i polskie stronnictwa polityczne wobec Aktu 5 listopada”. Jacek Gzella (UMK) zaprezentował osobę polskiego polityka i publicysty, znanego z proniemieckiej orientacji, Władysława Studnickiego jako „ojca duchowego” Aktu 5 listopada. Marek Sioma (UMCS) jako pierwszy przedstawił Akt 5 listopada w ujęciu regionalnym (odnoszącym się do Lubelszczyzny). Grzegorz Zackiewicz (Uniwersytet w Białymstoku) podjął kwestię myśli politycznej polskich socjalistów (od Aktu 5 listopada do zakończenia I wojny światowej). Przemysław Marcin Żukowski (Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego) wygłosił referat pt. *Inteligencja krakowska wobec Aktu 5 listopada*. Na zakończenie trzeciego panelu Jan Snopko (UwB) odniósł się do oddziaływania postanowień Aktu na dalsze losy Legionów Polskich. Funkcję moderatora w trakcie tej części obrad pełnił konsul honorowy Republiki Francuskiej Tomasz Schramm (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu).

W drugim dniu konferencji odbył się czwarty – zamykający obrady – panel „Konsekwencje Aktu 5 listopada dla ziem polskich”. Grzegorz Górski (Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II/ Akademia Obrony Narodowej/ Kolegium Jagiellońskie, Toruńska Szkoła Wyższa) jako punkt wyjścia prawnomiędzynarodowych uwarunkowań Aktu 5 listopada przyjął postanowienia konwencji haskiej z 1907 r. Zdaniem referenta zagadnienia formalno-prawne schodziły na drugi plan wobec stosowania polityki faktów dokonanych. Mimo to nie były całkowicie lekceważone w obawie przed negatywnymi konsekwencjami na arenie międzynarodowej po zakończeniu wojny. Z tego powodu, tworząc Królestwo Polskie, Niemcy i Austro-Węgry nie odwołały się do Królestwa Polskiego ustanowionego na kongresie wiedeńskim (1814–1815). Zbigniew Girzyński ukazał stosunek arcybiskupa warszawskiego Aleksandra Kakowskiego do postanowień Aktu: jego ogłoszenie umożliwiło powstanie Rady Regencyjnej, w której skład wszedł arcybiskup. Do problematyki ustrojowej powrócił Janusz Mierzwa (UJ), wygłaszając referat pt. *Dorobek Tymczasowej Rady Stanu i Rady Regencyjnej w budowie aparatu administracyjnego Polski niepodległej*. Problemy ekonomiczne poruszył Piotr Ostaszewski (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie) w wystąpieniu o koniunkturze gospodarczej na ziemiach polskich podczas ogłoszenia Aktu z 1916 r. Następnie swe ustalenia przedstawił Krzysztof Kloc (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie) w referacie pt. *Akt 5 listopada a społeczno-gospodarcze przyzyny fiaska niemieckiej próby pozyskania polskiego rekruta*. O „kryzysie moralnym”

w formacjach legionowych w 1916 i 1917 r. i jego konsekwencjach mówił Piotr Cichoracki (Uniwersytet Wrocławski). Wojciech Piasek spojrzął na Akt 5 listopada pod kątem pamięci kulturowej społeczeństwa polskiego. Tym razem rola moderatorów przypadła Ryszardowi Sudzińskiemu i Krzysztofowi Kani.

Ogółem podczas konferencji zostało wygłoszonych 30 referatów przez badaczy reprezentujących kilka ośrodków naukowych z Polski i z zagranicy. Obszerny program konferencji – jednej z największych tego typu w Polsce w 2016 r. – spowodował, że nieuniknione były pewne korekty w toku obrad. Dotyczyły kolejności wystąpień i modyfikacji tytułów niektórych referatów. Nie miało to jednak znaczenia dla przebiegu sesji. Tym samym międzynarodowe znaczenie Aktu 5 listopada znalazło stosowne odzwierciedlenie w randze, którą nadali konferencji organizatorzy. Po każdym panelu miała miejsce dyskusja – nie brakowało polemik, które często były kontynuowane podczas przerw kawowych i obiadowych oraz w trakcie uroczystej kolacji. Obrady zostały zakończone po południu 5 listopada. Całość sesji podsumował Ryszard Sudziński.

Rola sekretarzy naukowych konferencji przypadła Kindze Czechowskiej i Mateuszowi Hübnerowi. Patronat honorowy nad obradami objęli Wiceprezes Rady Ministrów i Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego Jarosław Gowin oraz Prezydent Miasta Torunia Michał Zaleski. Podczas sesji do organizatorów wpłynął list ministra Gowina, który pogratulował koncepcji konferencji i wskazał na pozytywny wpływ tego typu rozważań na rozwój badań naukowych w zakresie historii Polski.

Mateusz Hübner

Toruń